

De krachten gebundeld

Opbouw, motiefwoorden en theologie van het boek Ruth

Wie aan mij vraagt: 'Waar gaat het boek Ruth over?' krijgt van mij dit antwoord: 'Ruth gaat over kracht, over krachtige vrouwen als de Moabitische Ruth en de Judese Nöomi, en een krachtige man, Boaz, over vrouwen die initiatief nemen en risico's durven lopen, over God en mensen die trouw zijn aan elkaar.'

Deze bijdrage vindt haar aanleiding in het feit dat het boek Ruth op het oecumenisch leesrooster staat voor Pinksteren 2012 en de daaropvolgende drie zondagen. Op elke zondag staat - globaal gesproken - een hoofdstuk centraal. Met deze keuze om het boek op (en na) Pinksteren te lezen sluit het leesrooster aan bij de joodse traditie. Waar wij de vijfde dag na Pasen kennen als Pinksteren, daar wordt diezelfde dag in de synagoge het Wekenfeest gevierd en het boek Ruth, behorend tot de *Megilot* (de feestrollen), gelezen. Het Wekenfeest is van origine een oogstfeest (Num. 28:26-31), tegenwoordig in de joodse traditie het feest van de wetgeving, het feest waarop al de 613 geboden gereciteerd worden. Oogst en wetgeving (aren lezen, losserschap en leviraat) spelen beiden een grote rol in het boek Ruth.

In deze bijdrage schenken we aandacht aan een aantal motiefwoorden van Ruth. Aan het slot nemen we de rol van God nader onder de loep, maar we beginnen met de opbouw van het boek.

Opbouw

Het boek kan op verschillende manieren ingedeeld worden, afhankelijk van de indelingscriteria die gehanteerd worden. Zo zou je op grond van de verandering van plaats voor deze tweedeling kunnen pleiten: 1:1-19a onder de noemer 'weg uit Betlehem' (reden: hongersnood, 1:1) en 1:19b-4:22 'terug in Betlehem'; de reden om in Moab te blijven is weggefallen, als blijkt dat er na tien jaar (!) voor het Godsvolk weer brood is (1:6). Daar kan nog aan toegevoegd worden dat beide delen beginnen met 'En het geschiedde ..' (1:1 en 1:19b); dat is een zinswending die vaak het begin van een nieuwe verhaaleenheid aanduidt. Nog één keer komt deze zinswending voor, en wel in 3:8, een vers dat een sleutelmoment van het boek vormt. Wanneer je naar de diverse tijdsaanduidingen van het boek kijkt (1:1,22; 2:23; 3:8,14,18 (=4:10), onbepaald: tien geslachten), dan zou je 3:8 de flessenhals kunnen noemen. Een vergelijkbaar patroon doet zich voor bij de ruimtelijke bepalingen. De aandacht is eerst breed gericht: op Juda en Moab, versmalt dan tot één plaats in Juda: Betlehem, en op één veld bij Betlehem om vervolgens haar concentratiepunt op één plek te vinden: de dorsvloer, om uiteindelijk uit te komen bij de voeten van Boaz. Daarna verbreedt zich alles weer, met eerst de stadspoort, dan Betlehem en ten slotte heel Israël.¹

Het verhaal wordt omraamd door twee verwijzingen naar Israël's geschiedenis. Het boek, dat met Elimelech ('Mijn God is koning') begint, wordt geplaatst 'in de dagen van het richten van de richters'. Het verhaal eindigt niet met een dergelijke concrete tijdsaanduiding als die van het begin, maar met een geslachtsregister dat uitloopt op (koning) David. Dat maakt ook verklaarbaar waarom het boek in de christelijke canon ingeklemd staat tussen het boek Richteren en de Samuëlboeken. Het boek mag dan met koning David eindigen, het begint ook met koningschap, zoals uit de eerste naam die in het boek valt, moge blijken: Elimelech, 'Mijn God is koning'. Het boek Ruth voltrekt als het ware deze overgang: van goddelijk koningschap naar het menselijk koningschap (vgl. 1 Sam. 8). Het boek moet verstaan worden, dunkt me, als een boek dat wil laten horen hoe het maar weinig gescheeld heeft, of er was nooit een koning David geweest, en niet minder, welk een cruciale rol een Moabitische als Ruth hierin speelt. De naam *Ruth* zal je, net zoals de verteller doet, steeds direct moeten laten volgen door 'de Moabitische' (1:22; 2:2,21; 4:5,10). Deuteronomium 23:3-6 laat bij uitstek horen hoe er over zo iemand gedacht wordt: bij de uittocht uit Egypte kwam hij onderweg het volk Israël niet met brood (!) en water tegemoet. In de gemeente des Heren hoort hij niet thuis, zelfs hun tiende geslacht (zie Ruth 4:18-22!) zal nimmer in de gemeente des Heren komen. Zo'n Moabitische speelt niet alleen een uiterst belangrijke rol in de geschiedenis op weg naar David, zelfs het boek draagt haar naam, ofschoon ze niet eens het centrale personage is, zoals Klaas Smelik in zijn

¹ Zie voor de tijdsaanduidingen en plaatsaanduidingen: Ellen van Wolde, *Aan de hand van Ruth*, Kampen: Kok 1993, 17. Haar slotconclusies: Zowel de tijdsstructuur als de plaatsstructuur hebben de vorm van een zandloper.

commentaar op Ruth heeft laten zien. Dat is Noömi, 'aangezien alleen zij een diepingrijpende ontwikkeling doormaakt' (pag. 16)(vgl. 1:19b-21 met 4:14-17).

Motiefwoorden

Gaan en terugkeren

In het eerste deel van het boek nemen twee werkwoorden een centrale plaats in: *terugkeren* en *gaan*. Het eerste werkwoord (*terugkeren*) komt vooral in het eerste deel voor, twaalf keer (1:6,7,8,10,11,12,15 (2x),16,21,22), daarna - in het tweede deel - nog een drietal keren (2:6; 4:3; 4:15). Het eerste deel bestaat uit drie delen: 1. de gang naar Moab (1:1-2b), 2. het verblijf in Moab (1:2c-5) en 3. de terugkeer naar Betlehem in Juda (1:6-19a). Naar dat laatste, de terugkeer, gaat de meeste verteltijd uit. Dat verbaast niet, als blijkt dat het bepaald geen vanzelfsprekendheid is voor Noömi dat ook haar beide schoondochters, Orpa en Ruth, met haar meegaan naar Juda. De verteller gebruikt in 1:7 het woord *terugkeren* naar Juda ook met betrekking tot de beide schoondochters, maar Noömi heeft een andere visie op terugkeer voor deze beide vrouwen. Ze roept hen op om terug te keren, een ieder naar het huis van haar moeder. Dan ontstaat er een heel gesprek tussen hen, er uiteindelijk toe leidend dat Orpa overtuigd wordt door hetgeen Noömi zegt. Ruth blijft echter bij Noömi. Meer nog: ze laat horen dat zij niet van Noömi te scheiden is (1:16-17), een trouwbelofte gelijk. Het werkwoord *gaan* komt vooral in de eerste twee hoofdstukken voor (1:1,7,8,11,12,16 (2x),18,19; 2:2 (2x),3,8,9 (2x), 11). Verder alleen nog een keer in 3:10. Eerst is Elimelech het subject van dit werkwoord (1:1), dan Noömi (1:7), maar de meeste keren komt *gaan* voor in relatie tot Ruth. In het begin gaat het steeds om mee gaan met (Noömi), in hoofdstuk 2 is het een (alleen) gaan. Een handeling zo zagen we hierboven, die niet zonder risico's is. Slotconclusie: hoort het woord 'terugkeren' bij Noömi, het werkwoord 'gaan' hoort bij Ruth.²

Leeg en vol

Het boek scharniert om twee momenten: 1:19b-21 en 4:14-17, waarin de vrouwen van Betlehem met Noömi in gesprek zijn. Op beide momenten vindt een evaluatie plaats van de gebeurtenissen. De directe rede wordt in de Schrift dikwijls gebruikt om te evalueren. Noömi is de eerste keer degene die de gebeurtenissen evalueert. Ze doet dat aan de hand van de woorden 'vol' en 'leeg'. Het eerste verwijst naar 1:1, als Noömi met man en zonen naar Moab gaat. Het tweede refereert aan 1:3-5, als zij eerst haar man verliest en daarna haar twee zonen. De tweede keer zijn het de vrouwen die de gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden, evalueren. Beide evaluaties contrasteren met elkaar, maar de situatie van Noömi is nu dan ook compleet anders dan aan het begin. Waar zij *leeg* (zonder man en zonen) terugkeerde (1:21), daar spreken de vrouwen over de man, de lossen die haar ziel weer doet terugkeren, nu Ruth een zoon heeft gebaard, en over *vulling* van haar oude dag (4:15). Van een bittere vrouw is zij een gezegende geworden. Nog één keer klinkt het woord - rond de oogst -, nu uit de mond van Boaz, als Ruth aan Noömi meldt wat Boaz die haar zes maten gerst gegeven heeft, tegen haar gezegd heeft: 'Je moet niet leeg bij je schoonmoeder aankomen.' Zo klinkt het woord *leeg* twee keer, een keer in verband met het *huis* en een keer in verband met het *brood*.

Brood en Huis

Hoe ironisch om uit Betlehem, uit 'Broodhuis' weg te gaan vanwege de hongersnood (Ruth 1). Toch zal Betlehem nadien, bij terugkeer, een echt Broodhuis blijken te zijn, en haar naam dus eer aandoen. In Ruth 2 valt te lezen hoe Ruth en Noömi aan *brood* komen en in Ruth 3 en 4 hoe zij tot een *huis* worden. Met deze twee sleutelwoorden hebben we direkt twee centrale thema's van het boek Ruth te pakken.

- Soms zijn mensen zo verdoofd door alle ellende die hen is overkomen dat ze zelf niet meer in staat zijn om erg veel aan hun situatie te doen. Dan is het goed, als er anderen zijn die het initiatief nemen. Zo neemt Ruth het initiatief om ervoor te zorgen dat er brood in huis komt. Daarbij maakt ze gebruik van de wet op het aren lezen (Lev. 19:9-10; 23:22 en Deut. 24:19-22). Degene die de oogst binnenhaalt, mag de rand van het veld niet afmaaien, noch wat er blijft liggen van de oogst oplezen; hij moet het voor de vreemdeling en de arme laten liggen. Dat is dan ook wat Ruth zal doen op het veld van Boaz (2:1-23). Dat dit bezig zijn op het veld niet zonder risico's is, blijkt wel uit de waarschuwing van Boaz om in de buurt van de andere vrouwen te blijven (2:8-9) en uit het verbod aan de knechten om Ruth niet lastig te vallen (2:15).

- Wanneer Noömi hoort hoe Boaz als eigenaar van het veld met Ruth omgaat, verandert ze van een 'lege' vrouw in iemand die op haar beurt initiatieven ontwikkelt en met plannen komt, zoals het plan om voor Ruth

² Zie ook Ellen van Wolde, *Aan de hand van Ruth*, 19.

rust te zoeken, opdat het haar welga (3:1). Ze komt met een compleet plan (2:2-5), een plan dat er uiteindelijk toe zal leiden dat er een huis gebouwd wordt (zie 4:11-12). Ruth stemt ermee in: 'Alwat u zegt, zal ik doen' (3:5) en voert het geheel uit, zoals Noömi tegen haar gezegd had (3:6). Ook nu doet ze iets niet zonder risico: midden in de nacht naar de dorsvloer gaan om zich daar aan de voeten van een man neer te leggen. Goed ze mag de man intussen kennen, maar ze maakt zich op deze manier wel heel kwetsbaar.³

Krachtig en trouw

Voor een goed verstaan van het verhaal moeten we allereerst kijken naar het motiefwoord 'trouw' (*chêsêd*). Drie keer komt het voor, twee keer uit de mond van Noömi (1:8 en 2:20) en één keer uit de mond van Boaz als zij op de dorsvloer zijn (3:10). In 1:8 vraagt Noömi om trouw van JHWH zoals de schoondochters die aan de doden en aan haar hebben bewezen. In 2:20 krijgen we van Noömi te horen dat JHWH ook gedaan heeft wat zij gevraagd heeft, zo blijkt uit haar uitspraak over Boaz: 'Gezegend is hij door JHWH die niet nalatig was in zijn trouw aan de levenden en de doden.' Werd Ruth aan het begin door Noömi geprezen om haar trouw, ook Boaz doet het, waarbij hij verwijst naar de trouw die zij eerder heeft bewezen (vgl. 2:11). Wat uit dit alles duidelijk wordt? Hoezeer Ruth in al haar relaties door trouw wordt gekenmerkt. Ze heeft trouw bewezen aan de doden (Elimelech, aan Machlon en Kiljon), aan Noömi en aan Boaz.

Ruth mag door *trouw* worden gekenmerkt, daarnaast wordt zij nog op een andere wijze getypeerd. Dat gebeurt door Boaz. Een krachtige (*chajil*) vrouw noemt hij haar (3:11), waar Boaz door de verteller in 2:1 met hetzelfde woord is aangeduid.⁴ Het is hetzelfde woord, waarmee de vrouw in Spreuken 31 wordt getypeerd (zie de verzen 10 en 29, zie ook 12:4). De lezer kan niet anders, dunkt me, dan deze typering van Ruth en Boaz beamen. Het zijn beide krachtige mensen; ze passen dus goed bij elkaar. Het woord *chajil* (kracht of vermogen) komt ten slotte nog voor in 4:11 uit de mond van de mensen in de poort. Zij roepen Boaz op om krachtig te handelen, zodat zijn huis is als het huis van Peres. Dat Boaz aan die oproep gehoor zal geven, wordt in het vervolg zichtbaar.

Ruth theologisch

K.H. Miskotte (1894-1976) heeft een belangrijk aandeel gehad aan de beeldvorming van Ruth, in het bijzonder waar het gaat om de rol van God. Het commentaar dat hij op dit bijbelboek heeft geschreven, heet 'Het gewone leven' (Amsterdam 1939). Hij merkt daarin op: 'Het boek bepaalt zich namelijk bij het handelen van mensen met en aan elkaar in het gewone, dagelijkse leven; het is een beschrijving van wat de mensen doorstrijden en doorlijden in een wereld, waarin geen wonderen meer lijken te gebeuren, waarin men zelfs de indruk krijgt dat wordt afgezien van elk direct ingrijpen Gods.' In Ruth wordt niet de directe neerslag van de Openbaring gevonden: 'Zo spreekt de Here.' 'God is hier meer dan elders verborgen, verhuld, of liever niet meer openbaar dan in uw en mijn leven.'

Het is een opmerkelijke conclusie van Miskotte, als je ziet dat de Godsnaam JHWH maar liefst achttien keer in het boek Ruth voorkomt. Op drie manieren komt hij ter sprake. Ver weg de meeste keren komt JHWH voor in de 'sprekende' delen (1:8,9,13,17,21(2x); 2:4(2x),12 (2x),20; 3:10,13; 4:11,12,14). Wat daarin opvalt, is de grote rol die de zegening daarin speelt. Op diverse plaatsen zijn uitspraken te vinden van mensen die een zegenspreuk uiten. Zo begroeten in 2:4 Boaz en maaiers elkaar met de zegenspreuk. In 2:19 zegt Noömi de man die zoveel aandacht heeft voor haar schoondochter. Even later zegt zij hem opnieuw als degene door JHWH trouw aan haar en haar familie heeft bewezen (2:20). Zo doet in 3:10 Boaz terzake van Ruth, als hij haar een door JHWH gezegende noemt. Helemaal aan het slot zijn het de vrouwen die JHWH zegenen; ze doen dat, omdat hij voor een lossen heeft gezorgd (4:14-15).

Om deze directe redes heen horen we nog twee keer van JHWH. De eerste keer met betrekking tot het brood (1:6): 'want zij (=Noömi) had gehoord dat JHWH zijn volk had bezocht door hun brood te *geven*' en de laatste keer - direct door de verteller - : 'En JHWH *gaf* haar zwangerschap' (vgl. 4:12). In andere verwekkingsgeschiedenissen wordt meestal gezegd: 'Zij werd zwanger' (zie b.v. Ex. 2:1v.).⁵ De verteller brengt zo opzettelijk een verband aan met de eerste keer om zo te laten zien dat de gave van JHWH (van brood en nageslacht, zie ook 4:12) het kader vormt, waarbinnen het boek gelezen wil worden.

Ds. N.A. Riemersma is predikant in Den Haag en redactiesecretaris van Interpretatie.

³ Zie ook Klaas Smelik, *Ruth* (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), Kampen: Kok 2000, 106.

⁴ In de vertaling van Ruth van de Societas Hebraica Amstelodamensis wordt *chajil* met 'kloek' vertaald. Het is mij niet duidelijk waarom de NBV verschillend vertaalt: 'belangrijk' (bij Boaz) en 'bijzonder' (bij Ruth).

⁵ Voor het patroon van de verwekkingsgeschiedenis, zie Fr. Breukelman, Het evangelie naar Mattheus als toegang tot het Nieuwe Testament, *Om het levende Woord* I,1 (1996), 28-37, bijz. 30.

Literatuur

- Maria de Groot e.a., Naar een idiolekte vertaling, *Rondom het Woord* 12,4 (1970), 406-416
- Barbara de Kort (red.), *Het lezen van Ruth*, Zeist: Landelijke Werkgroep Materialistische Exegese 1982
- Liesbeth Meij, Een verhaalanalyse van het boek Ruth, *Schrift* 85 (februari 1983), 3-10
- M.J. Mulder, *Hayil* in het boek Ruth, een vertaalprobleem, in: M. Boertien e.a. (red.), *Verkenningen in een stroomgebied. Proeven van een oudtestamentisch onderzoek*. Fs. M.A. Beek, Amsterdam: UvA 1974, 120-131
- K.A.D. Smelik, *Ruth* (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), Kampen: Kok 2000
- Ellen van Wolde, *Aan de hand van Ruth*, Kampen: Kok 1993
- Societas Hebraica Amstelodamensis, *Ruth, een vertaling om voor te lezen*, Amsterdam 1974